

ЕТНІЧНИЙ ЧИННИК В ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ ТА УГОРЩИНИ

Леся Мушкетик

УДК 323.1+37.014.5](477+439)

У статті йдеться про етнополітичні та інші аспекти українсько-угорських контактів, зокрема на Закарпатті, де проживає доволі численна угорська спільнота і де нині констатуємо значні сепаратистські тенденції. Розглянуто становище нацменшин в обох країнах, питання освіти та культури. Для вирішення цих проблем потрібен діалог політиків, культурних діячів і науковців, що показано на прикладі співробітництва міжакадемічних установ двох країн.

Ключові слова: Україна, Угорщина, етнополітика, нацменшини, освіта, Закарпаття, сепаратизм, наукове співробітництво.

В статье речь идет об этнополитических и других аспектах украинско-венгерских контактов, в частности на Закарпатье, где проживает довольно многочисленная венгерская община и где сейчас констатируем значительные сепаратистские тенденции. Рассматривается положение нацменьшинств обеих стран, вопросы образования и культуры. Для решения этих проблем необходим диалог политиков, деятелей культуры и ученых, что показано на примере сотрудничества межакадемических учреждений двух стран.

Ключевые слова: Украина, Венгрия, этнополитика, нацменьшинства, образование, Закарпатье, сепаратизм, научное сотрудничество.

The article deals with ethnopolitical and other aspects of Ukrainian-Hungarian contacts, particularly in Transcarpathia, where a large number of Hungarian communities reside and there are observed significant separatist tendencies. It also considers the situation of national minorities in both countries, as well as educational and cultural issues. To solve these problems, Ukrainian and Hungarian politicians, cultural figures and, last but not least, researchers should dialogue among themselves, as it is shown by the example of cooperation between interacademic institutions of the two countries.

Keywords: Ukraine, Hungary, ethnopolitics, national minorities, education, Transcarpathia, separatism, scientific cooperation.

Нині європейські держави та й увесь світ переживають кризові явища в міжнаціональному спілкуванні, простежується посилення націоналістичних тенденцій, спалахи національних конфліктів, що водночас супроводжується невинним поступом глобалізації, яка охоплює всі без винятку країни і спільноти, значною мірою нівелюючи їх самобутню культуру. Вочевидь, це двосторонній процес, феномен нашої складної цивілізації.

Зрозуміло, що ці явища не виникли на порожньому місці. Численні контакти й конфлікти впродовж усієї історії людства нагромадили обшир невирішених проблем і питань, територіальних претензій, викликали відчуття вищості чи меншовартості в просторі міжнаціонального спілкування, які посилюються в час соціальних та інших негараздів.

Такі вияви властиві багатьом країнам Центральної та Східної Європи, які пережили змі-

ну системи й розбудову нових відносин. Не сприяє толерантності також сучасна агресивна політика Росії, яка вважає, що має право пере-кроювати карту континенту, усвідомлюючи силу своєї зброї.

Прикрим і небезпечним явищем є нинішня ситуація у взаєминах України та Угорщини, двох сусідніх країн, «каменем спотикання» між якими став регіон Закарпаття, де проживає чимала угорська спільнота. Збурення на рівні угорського керівництва і громадськості викликав український закон про освіту, де нібито зневажають права нацменшин.

Упродовж історії Угорщина послідовно й неохотно відстоювала свою державу і громадян, адже їхня чисельність у Європі, порівняно з іншими етносами, є незначною (нині 11 млн). Угорщина не визнала Тріанонський договір 1920 року, коли в неї було забрано більшість територій, і від неї відійшли слов'янські ет-

носи, так само і подальше зменшення кордонів після 1944 року, Закарпаття вона завжди вважала своїм, адже воно входило до її складу впродовж багатьох віків¹.

У ХХ ст. після зміни системи в Угорщині боролися за владу дві партії — соціалістична (колишня комуністична) і ФІДЕС — Громадянський союз Угорщини на чолі з Віктором Орбаном. Соціалістична партія, яка успадкувала кошти колишньої правлячої партії, має своє лобі в Євросоюзі. Тому В. Орбан змушений лавірувати, шукати союзників, він опирається на третю за чисельністю партію правих, націоналістів — «Йоббік» («Рух за кращу Угорщину»), а також шукає підтримки, зокрема матеріальної, у росіян, Путіна, поділяючи деякі його «диктаторські замашки». Разом з партією «Йоббік», яка виступає за «збирання угорських земель», ведеться боротьба за угорську діаспору. На виборах 2014 року саме представники діаспори забезпечили перемогу В.ORBANA, віддавши свої голоси за нього. В Україні за спрощеною процедурою нині отримали паспорти понад 94 тисячі угорців (загалом їх понад 150 тисяч), хоча в нашій країні заборонене подвійне громадянство.

Нині, маючи певні проблеми з ЄС (через біженців зі сходу тощо) і готуючись до виборів, В. Орбан використовує ситуацію з угорцями задля консолідації суспільства та зміцнення власної позиції в країні. Він «заграє» з представниками партії «Йоббік», які перебувають в опозиції і відверто проголошують антисемітські й антициганські лозунги. Угорці виступають проти антиросійських санкцій, через які вони нібито втратили за останні три роки 5,6 млрд євро і дуже залежать від російського газу.

З 2010 року — після приходу до влади представників партії ФІДЕС — Угорщина почала активно переходити до створення в Закарпатській області інфраструктури для реалізації власних стратегій, спрямованих на створення в регіоні угорської територіальної автономії. Це такі дії, як розмивання кордонів (створення додаткових митниць, спрощення перетину місцевого кордону), освітні префе-

ренції, об'єднання двох досі ворогуючих товариств угорців Закарпаття, створення незаконних органів правоохорони етнічних угорців, фінансування закарпатських угорців на різних рівнях, церковне зомбування тощо. Голова однієї з угорських партій Закарпаття — Ласло Брензович — є членом Верховної Ради. Свого часу угорські партії краю підтримували «Партію регіонів» і закликали голосувати за В. Януковича.

Якщо уряд В.ORBANA активно педалює процес створення «Притисянського автономного округу», то неофашисти партії «Йоббік» відстоюють ідею формування на Закарпатті «русинсько-угорської автономії».

При цьому член партії «Йоббік», а також депутат Європарламенту Бела Ковач, який свого часу мав власний фонд на Закарпатті й роздавав там паспорти та фінансову допомогу, був викритий у співпраці з російськими спецслужбами. У травні 2014 року представники правлячої партії ФІДЕС в угорському парламенті заявили про те, що мають достатньо доказів причетності Б. Ковача до шпигунства на користь Росії. Один із членів партії «Йоббік» продемонстрував на одному з європейських форумів, що «Крим належить Росії, а Закарпаття — Угорщині». Після численних протестів і скарг на Україну у зв'язку із «Законом про освіту» 13 жовтня 2017 року біля українського посольства в Будапешті партія влаштувала провокаційну й ворожу Україні акцію під гаслом «Самовизначення для Закарпаття» з метою стимулювати сепаратизм в Українському Закарпатті.

На жаль, ця ситуація не сприяє формуванню позитивного образу України в Угорщині. Її імідж в угорських ЗМІ переважно негативний. Літератури про історію, сучасний стан немає, що є ганджем і самої України, її не перекладають для Угорщини. Зате книгарні заповнені російською літературою з портретами Путіна на обкладинках. А якщо і з'являється якась інформація, то викривлена. З останніх слід назвати спільне видання Угорської та Української академії наук — книгу Ч. Фединець, І. Галас, М. Товт «Незалежна

Україна. Державотворення, конституційність і втрачені скарби» (2016 р., угорською мовою), що починається з відвертого насміху з українців. Утім, комплекс нижчеартості впродовж багатьох століть прививався українцям у царській Росії, потім — в СРСР, це вже стало традицією стосовно нерозумних «хохлів».

Під час перебування в Угорщині мене запитали, чому угорці мають іти в українську армію? Я розгубилася. А якби угорський словак чи українець не пішов? Хіба це не дезертирство? Знаю, що в Угорщині, як і в інших європейських країнах, дуже дотримуються букви закону, за порушення якого карають. Громадянин має підкорятися законам країни, у якій живе. Як ні, то він може покинути цю країну. Чи не так? Бо виходить дивна арифметика. Між іншим, серед угорців Закарпаття тривала агітація щодо відмови від армії, і вона була доволі успішною.

Водночас після зміни системи з'явилися певні можливості ближчого ознайомлення з країною-сусідом, серед них — туристичні поїздки. У Києві в Національному лінгвістичному університеті угорську мову вивчає чимало студентів. Активним є посольство України в Угорщині, що проводить багато культурних заходів. На жаль, ще раніше припинилася традиція публікації перекладів художньої та іншої літератури українською мовою в Україні, угорською — в Угорщині, яка тривала в минулому столітті й була дуже плідною (див. бібліографію перекладів) [2]. Утім, окремі видання можна назвати і зараз — ідеться про Київ: переклад п'єси «Тоти» Іштвана Еркеня, що йшла в Молодому театрі Києва; «Любий бо-пер» Т. Дері тощо.

Угорці нині перебувають у стадії перманентного конфлікту з країнами, де проживають їхні значні діаспори, — Словаччиною, Румунією та ін. Найгострішим був конфлікт зі Словаччиною після ухвалення 2009 року закону про захист словацької мови, який запровадив правило вживання винятково словацької мови в державних органах та освіті, а також значні штрафи для порушників.

Нині угорський міністр іноземних справ Петер Сіййарту різко виступає за перегляд Угоди про інтеграцію України з Євросоюзом і не хоче підтримувати діалог. Активної проукраїнської позиції дотримується Посол України в Угорщині Любов Непоп, яка чудово володіє угорською мовою. Про нинішню ситуацію вона зазначила: «Зміцнення державного статусу української мови є питанням національної безпеки для України, оскільки українська державна мова повинна зайняти роль об'єднуючого чинника» [11]. Посол Угорщини в Україні, колишній русист Ерньо Кешкен, утім, заявив, що угорці не будуть підтримувати жодної української пропозиції на міжнародній арені.

Який же стан угорської освіти в регіоні? На Закарпатті працює понад 70 угорських шкіл, де навчається 16 тисяч осіб. Школи невеликі (приблизно по 150 осіб) — по 15 учнів у класі. Половина учасників ЗНО із Закарпаття не досягла навіть найнижчого рівня з української мови, з Березівщини — навіть менша частина. Якщо раніше угорці Закарпаття, крім старшого покоління, принаймні володіли російською мовою, то нині молодь може зовсім не знати української, яка викладається кілька разів на тиждень і є складною для засвоєння угорцями (а то й узагалі не викладається). На жаль, в Україні мало чи взагалі немає підручників з української мови для нацменшин. В Ужгороді діє угорський факультет із шістьма кафедрами, Інститут гунгарології (очолює П. Лизанець), Інститут ім. Ф. Ракоці в Береговому (понад 600 студентів), фінансований угорцями, ще в кількох вишах вивчають угорську мову. На підтримку угорців Закарпаття йдуть кошти угорських державних фондів, а також ті, що виділяє Євросоюз для прикордонних територій країн ЄС.

За даними 2011 року в Угорщині зі слов'ян (найбільше тут проживає німців) мешкають 35 208 словаків, 26 774 хорвати, 10 036 сербів, 7396 українців, 3882 русини, 7001 поляк, 6272 болгари, 2820 словенців. Починаючи з 1991 року, у країні було створено об'єднання українців-русинів, з 1993 року воно розділилося

на українців і русинів, відповідно було виокремлено два самоврядування, дві нацменшини.

Навчання нацменшин відбувається за трьома типами: 1) національні школи, де звучить лише мова нацменшини, і проводять окремі уроки з угорської мови та літератури; 2) школи з двома мовами навчання; 3) вивчення мови нацменшини як іноземної. Якщо восьмеро батьків зажагнуть, щоб їхні діти вивчали рідну мову, то місцеве самоврядування має забезпечити це.

Наведемо приклад зі словаками (українських шкіл, окрім недільної, в Угорщині немає). У країні функціонують словацькі дитсадки, три словацькі школи і п'ять двомовних. У словацьких школах близько 2000 учнів навчаються в початковій школі словацькою мовою, близько 245 — у середній (крім того, викладається угорська мова і література). У двомовних відповідно 6000 — у початковій, 2500 — у середній.

Міграції русинів в Угорщину не мали масового характеру. Наприкінці XVII — у XVIII ст. селяни-лемки потрапили до Угорщини, утікаючи від польського закріпачення. На межі XIX—XX ст. вони проживали в сорока поселеннях кількістю 25—30 тисяч осіб, переважно на території Північно-Східної Угорщини, а саме сучасних областей Боршод — Абауй — Земплен і Саболч-Сатмар [9]. Завдяки низці причин швидко асимілювалися зі словаками та угорцями, нині їх близько 4000 осіб у 125-ти поселеннях. Відвідують два освітні заклади при Русинському центрі культури в с. Комлошка та Центрі ім. Л. Каласа в с. Мучонь. Функціонує чотири суспільні організації русинів, Бібліотека русинів Угорщини, Музейне зібрання і виставка, виходить часопис «русинською» мовою.

Українська громада утворилася переважно в результаті міграції двох останніх століть із Західної України, а також окремих міст — Києва, Львова, Донецька тощо, це мігранти та наступні покоління. Є самоврядування, його голова — Юрій Кравченко, а також місцеві органи самоврядування у великих містах. Фінансуються урядом Угорщини. У Буда-

пешті, Сегеді, Мішкольці є недільні школи. У м. Бакталорендгаза, крім англійської мови, викладається також українська.

Понад півстоліття існує кафедра української філології при Інституті славістики Будапештського університету ім. Л. Етвеша, українську мову викладають при Інституті славістики Сегедського університету. На жаль, спостерігається скорочення україністики. Раніше існували центри в Дебрецені, Ніредьгазі (кафедра української та русинської філології), де було видано багато книжок, посібників, найбільший двомовний словник. Нині в Ніредьгазі взагалі немає філології (крім англійської мови).

Культурне товариство українців очолює відомий міжнародний діяч — Ярослава Гортяні. Його члени дуже активні, вони публікують часопис «Громада» (ініціювала внучка М. Драгоманова Наталя Драгоманова-Бартаї), видали шість двомовних книжок. Транслюються передачі про іноетнічне населення на Угорському радію, на телебаченні українці беруть участь у програмі для нацменшин «Рондо». Створено молодіжний танцювальний колектив «Веселка», жіночий хор «Берегиня», український народний театр. Громада має власне приміщення в центрі Будапешта. Разом з посольством України в Будапешті ініціювали зведення пам'яток в Угорщині Шевченку, Сковороді, жертвам Голодомору та ін. Українці спільно відзначають національні й народні свята, проводять зустрічі тощо.

Це приклади успішного співробітництва двох країн, Угорщина є стратегічним партнером України, вона теж пережила російську «окупацію», революцію 1956 року (нині цій події приурочене національне свято). Угорці запрошують до себе на відпочинок наших воїнів, дітей, допомагають Україні.

Для вирішення проблем ми повинні шукати спільне, а не зациклюватися на відмінному. Насамперед необхідно налагодити діалог політиків, культурологів, освітян, науковців, достатньою має бути їхня поінформованість у різних сферах взаємозв'язків, вироблення спільної стратегії. Це, зокрема, питання мови,

освіти, історичного розвою двох країн, контактів, які проходять через Закарпаття. Цікаво, що через цей регіон до української літературної мови ввійшли угорські слова «легінь» і «газда» з певною позитивною конотацією.

У виробленні правильних стратегій може допомогти наука. До прикладу, плідним було і є співробітництво Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України з угорськими, польськими, болгарськими, хорватськими та іншими науковими установами, ученими. На основі останніх міжнародних проектів зарубіжні колеги вивчають власні діаспори в Україні, а дослідники ІМФЕ ім. М. Т. Рильського — українців за межами країни.

Понад 20 років триває наукове співробітництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського з Інститутом етнографічних досліджень Центру гуманітарних наук Угорської академії наук, у їхніх студіях порушуються також етнополітичні питання, становище національних спільнот, їхньої культури, народних традицій, мови та фольклору. Останній проект двох установ має назву «Національні, регіональні і локальні форми народної культури і суспільних трансформацій в Україні та Угорщині в ХХ—ХХІ ст.». У його межах тривали поїздки й обстеження угорцями Закарпатської області, а українцями — слов'янських нацменшин Угорщини. Українськими вченими підготовлено низку статей і монографій про ці проблеми, зокрема становище та дослідження угорських нацменшин, державну політику в цих питаннях тощо [3]. Побачила світ монографія Л. Мушкетик про загальний доробок європейської етнологічної науки, яка дає приклади традиційних і новітніх підходів до етнологічних, культурно-антропологічних, фольклорних аспектів вивчення, європейські зразки й виміри [4].

В ІМФЕ ім. М. Т. Рильського свого часу було підготовлено угорський спецвипуск журналу «Народна творчість та етнографія» (2006. — № 4). Представлений у цьому номері матеріал репрезентує різні напрями угорського народознавства. Ці та інші праці угор-

ських учених увійшли до фундаментального двотомного видання ІМФЕ ім. М. Т. Рильського «Сучасна зарубіжна етнологія: антологія» (Київ, 2011), де репрезентовано науковий доробок світової етнології.

У розрізі нашої статті згадаймо також про важливість підготовки кадрів, які мають допомагати у вирішенні складних питань сучасності, зацитуймо уривок із сайту кафедри етнографії та культурної антропології Сегедського університету: «Нашою метою є навчання європейської етнології, фольклористики та культурної антропології, і таким чином, здобування освіти спеціалістами, які орієнтуються у власній та культурі інших народів, знають, як формувати культурну ідентифікацію спільнот, є толерантними до інших культур, успішно опанували питання дослідження культури і здатні зрозуміти закономірності її розвитку в минулому і теперішньому» [10].

Угорськими вченими Інституту етнографічних досліджень було видано збірники праць із різних аспектів прикордоння — економічних, політичних, культурних, етнологічних, конфесійних. Назвімо книгу «Потрійний кордон з етнографічного погляду» (ред. Т. Тураї і Ч. Месарош) [6]. За допомогою цієї праці, що містить візуальні матеріали, дослідницька група прагнула дати візуальне антропологічне трактування становища потрійного кордону. Було вибрано чотири тематичні одиниці (потрійність, рух на кордоні, економічні зв'язки, культурна пам'ять), що на просторі потрійного кордону структурують повсякденну прикордонну практику спільнот, які тут проживають, а також фактори становлення й вираження ідентифікації вздовж кордонів. Багатий фотоматеріал (альбом), на думку укладачів, не є самоціллю і не просто ілюструє дослідження, а доповнює, пояснює їх, допомагає зрозуміти, як трансформації на кордоні впродовж майже ста останніх років впливали на реорганізацію регіонів і середовища. У виданні можна простежити вплив макротенденцій на невеликі простори в період, починаючи із часу зміни системи. Це одне видання — «Етногра-

фічне потрактування потрійного кордону» (ред. Т. Тюнде) [7]. Сюди ввійшли статті, згруповані за такими рубриками: дослідження кордону й міграція; угорсько-австрійсько-словенський потрійний кордон; угорсько-румунсько-сербський потрійний кордон; угорсько-румунсько-український потрійний кордон. Директор Інституту етнографічних досліджень Б. Балог пише: «Локального значення питання міжнародного дво- чи тристороннього кордону зараз набуло європейських вимірів, навіть стало досліджуватися і трактуватися в системі глобальних політико-екологічно-господарських і релігійно-культурних зв'язків. Прикордонні трансформації минулого століття, надто практика впливу на місцеві спільноти і її розгортання в період із часу зміни системи, міграційні процеси, що передували міграційним явищам сучасності й упродовж ста років

супроводжувалися перетинами кордонів, можуть слугувати — спільно з узагальнюючим досвідом інших праць — точкою підтвердження для нових і, на наше переконання, необхідних досліджень» [7, р. 8].

До вирішення складних питань сьогодення, вироблення толерантності до інших народів і спільнот політики, громадські організації мають залучати наукові напрацювання, висновки, досвід вивчення з урахуванням історичної традиції та сучасних трансформацій і глобалізаційних змін. Спільний діалог, обмін позитивним досвідом між діячами, митцями, організаціями України та Угорщини допоможуть підтримувати необхідний баланс у неоднозначній і вигідній певним деструктивним силам ситуації, що склалася між двома сусідніми й загалом позитивно налаштованими одна до одної країнами.

¹ Згадаймо, що в історичній Угорщині, де проживало багато народів, спостерігалася тенденція до їх мадяризації. Так, за законом 1879 року угорська мова стала обов'язковою в усіх неугорських школах, за вживання рідної мови поза уроками вчителі карали дітей. Усі державні школи стали угорськомовними, крім церковно-приходських, що їх утримували самі громади. Угорською мовою

почала послуговатися й греко-католицька церква. Русинська інтелігенція швидко перейшла до мадяронства. У 1916 році мадярський уряд примусово перевів навчання української мови в школах з кирилиці на латинку. Ця політика відновилася 1939 року, коли Закарпаття після Чехословаччини знову перейшло до Угорщини, і розпочалося творення особливого угро-руського народу.

1. Коротка історія Угорщини / під ред. П. Ганак; пер. з угор. Й. Кобалю та А. Шолтеса. — Ніредьгаза, 1997. — 223 с.

2. *Мушкетик Л. Г.* Переклад з угорської на українську мову. — Київ : Аспект-Поліграф, 2006. — 200 с.

3. *Мушкетик Л.* Славистичні студії в Угорщині: історія та сучасний стан. — Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2014. — 401 с.

4. *Мушкетик Л.* Сучасна угорська етнологія: осередки, напрями досліджень, персоналії. — Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2017. — 400 с.

5. Сучасна зарубіжна етнологія : антологія : у 2 т. — Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2010–2011.

6. Hármás határok néprajzi nézetben / szerk. T. Turai, Cs. Mészáros. — Budapest : MTA BTK NTI, 2015. — К. 1. — 218 p.

7. Hármás határok néprajzi értelmezésben / szerk. T. Turai. — Budapest : MTA BTK NTI, 2015. — К. 2. — 296 p.

8. *Kriza I.* Magyar szabadságharc a ruszin népköltészetben // Tanulmányok a hazai bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzáról. — 2000. — N 3. — P. 136–163.

9. *Paládi-Kovács A.* Ukrán szorványosok a Zempléni-hegyvidék falvaiban // Népi Kultúra — Népi Tarsadalom. — 1973. — N 7. — P. 23–31.

10. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.etnologiaszeged.hu/index.php/hu/tanszek/tanszektortenet>.

11. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/60321-posol-ukrajini-mi-gotovi-obgovoryuvati-osvitnij-zakon>.